

С. В. Рудницький

ХАРАКТЕР КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕС» ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ ДЛЯ ОПИСУ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ

Розглянуто основні підходи до розуміння характеру інтересу і запропоновано суб'єктивне його розуміння у контексті опису інтересів польської національної меншини як однієї з етнонаціональних груп Української держави. Показано роль усвідомлення у процесі виникнення інтересу, його зв'язок з об'єктивними чинниками, діяльністю. Звертається увага на множинність і вибірковість інтересів щодо потреби, спрямованість інтересу, співвідношення інтересу з можливостями.

Ключові слова: інтерес, характер інтересу, усвідомлення потреби, зв'язок інтересу з об'єктивними чинниками, інтерес і діяльність, інтерес і потреба, інтерес і можливість.

Рассмотрены основные подходы к пониманию характера интереса и предложено субъективное его понимание в контексте описания интересов польского национального меньшинства как одной из этнонациональных групп Украинского государства. Показана роль осознания в процессе возникновения интереса, его связь с объективными факторами, деятельностью. Обращается внимание на множественность и выборочность интересов по отношению к потребностям, соотношение интереса с возможностями.

Ключевые слова: интерес, характер интереса, осознание потребности, связь интереса с объективными факторами, интерес и деятельность, интерес и потребность, интерес и возможность.

The main approaches to understanding of the nature of interest have been analyzed. Its subjective understanding in the context of the interests description of the Polish minority as one of the ethnic groups which exist in Ukrainian state has been suggested. The role of awareness in the process of the interest nascence, its relationships with the objective factors and activity have been shown. The attention is drawn to the multiplicity and selectivity of interests in relation to necessity, the interest orientation, the correlation of interests and possibilities.

Key words: interest, the nature of interest, the awareness of necessity, the relationships between interest and objective factors, interest and activity, interest an necessity, interest and possibility.

Національні меншини становлять значний відсоток населення України, і питання врахування їх інтересів є важливою теоретичною і практичною проблемою для нашої держави. Важливе місце серед національних меншин становить польська меншина і аналіз її інтересів на сучасному етапі розвитку української держави є вкрай актуальним.

Питання представлення інтересів полонії України актуалізує проблематику самих інтересів. Огляд праць українських політологів, присвячених інтересам, таких як Л. Радченко¹, О. Семченко², О. Коляса³, соціальних філософів чи представників правових наук, наприклад В. Сіренка⁴ чи О. Вінник⁵ та й багатьох інших, свідчить про те, що питання співвідношення інтересів і цінностей, інтересів і потреб, інтересів та ідеології і багато ін., без відповіді на які не можна здійснити опису інтересів польської групи в Україні, пов'язані насамперед з розумінням характеру інтересів.

Погляди на характер інтересу, наявні в сучасній українській суспільно-політичній думці, як вважає О. Тарасов, поділяються на чотири групи. Одні нау-

ковці вважають інтерес явищем суб'єктивного характеру, об'єктивне знаходиться за його межами, хоча й впливає на нього; інші трактують інтерес як об'єктивне явище, суб'єктивне є лише відображенням інтересу і не входить до його структури. Третя група авторів вважає інтерес об'єктивно-суб'єктивним явищем, причому він являє собою або єдність об'єктивного змісту і суб'єктивної форми, або єдність об'єктивного і суб'єктивного в діяльності; четверті відстоюють думку про існування двох рядів інтересів⁶. Розуміння інтересу як феномену, що має інтегральну суб'єктивно-об'єктивну природу, що було поширеним у радянському суспільствознавстві, попри факт, що у 90-х роках в українській науці поширилися західні теорії, які трактували інтерес з позицій прагматизму і утилітаризму, залишається найбільш поширеним⁷ (див. ще⁸).

Найвідомішим представником діалектичного суб'єктивно-об'єктивного трактування інтересу є український науковець В. Сіренко. Він критикує інтерпретацію інтересу як суб'єктивного явища, як спрямованість уваги на задоволення потреб, тому що даний підхід не враховує об'єктивних матеріальних факторів. Інтерес, на його думку, не можна зрозуміти у відриві від об'єктивних факторів і умов життєдіяльності суб'єкта, але суто об'єктивістська інтерпретація відриває інтерес від носія, ототожнює категорію «інтерес» з категорією «виробничі відносини», не пояснює ролі свідомості у формуванні інтересу. Об'єктивістське розуміння інтересу, який штовхає людей до дії всупереч їх волі й свідомості, є для нього неприйнятним. Тому автор трактує інтерес як об'єктивно-суб'єктивне явище: об'єктивним є положення суб'єкта, а суб'єктивним – ідеальні моменти (бажання, потяги, мотиви діяльності), хоча, на думку В. Сіренка, таке розуміння інтересу теж є неповним. Він вважає, що інтерес є зв'язком, залежністю; об'єктивність інтересу полягає у тому, що цей зв'язок і необхідність задоволення потреби виступають всупереч волі й свідомості суб'єкта; суб'єктивність інтересу полягає у тому, що суб'єкт усвідомлює або інстинктивно відчуває (відображає у свідомості) необхідність задоволення потреби і шукає шляхів і засобів для цього⁹. Елементами інтересу є зв'язок з об'єктивною необхідністю, суспільними відносинами, становищем людей у суспільстві, суспільним виробництвом, потребами, свідомістю, волею і діяльністю, категорією «можливість»¹⁰. Думки про об'єктивно-суб'єктивний характер інтересів дотримується інший український філософ, В. Зубов, який розуміє інтерес як особливого роду суспільні відносини, як позицію суб'єкта щодо людей, суспільства¹¹.

Український політолог Л. Радченко, яка присвятила проблематиці інтересів своє дисертаційне дослідження, поділяє здебільшого погляди В. Сіренка на характер інтересів, відповідно, вона виходить з дуалістичної природи політичного інтересу¹². За Л. Радченко, політичний інтерес є системним явищем, до складу якого входять необхідність задоволення потреб (передбачає наявність самої потреби); можливість задоволення потреб (передбачає наявність способів і умов їх задоволення); усвідомлення необхідності задоволення потреб і можливостей їх задоволення¹³.

На відміну від прихильників суб'єктивно-об'єктивного розуміння характеру інтересів, Л. Антошкіна окреслює інтерес як суб'єктивне вираження об'єктивних потреб людини¹⁴. Прихильником суб'єктивного розуміння інтересів є також Д. Щербина. Визнаючи факт домінування на сучасному етапі наукового вивчення проблематики інтересів саме діалектичного підходу, трактування інтересів як єдності об'єктивного і суб'єктивного (сам Д. Щербина такий підхід називає синтетичним, хоча більш доцільним було б синтетичним називати підхід, згідно з яким існують різні ряди інтересів), він теж віддає перевагу суб'єктивному підходу¹⁵.

А от О. Вінник є прихильником об'єктивного розуміння інтересів. Вона вва-

жає інтерес об'єктивно існуючою орієнтацією суб'єкта на отримання певного, об'єктивно існуючого, блага, що зумовлено його автономністю від суб'єктивного усвідомлення інтересантом, причому обґрунтовує свою позицію переважно доказами з правової сфери¹⁶. Виступаючи за об'єктивізм інтересів, вона водночас застерігає як від ототожнення інтересів і суспільних відносин, так і від ототожнення інтересів з благом чи вигодою¹⁷.

Факт існування різних рядів інтересу приймає Н. Коноваленко. На думку українського філософа, існує об'єктивний інтерес (оптимальний шлях та напрям до задоволення потреби) і усвідомлений інтерес (уявлення суб'єкта про те, як найкраще задовольнити свою потребу), причому усвідомлений інтерес (на нашу думку, його можна назвати суб'єктивним) може збігатися з об'єктивним, може від нього істотно відрізнятись, а може взагалі займати альтернативне місце. Автор також говорить про соціальний (об'єктивно і суб'єктивно оптимальний шлях до задоволення потреби в соціальному просторі) і реалізований (той шлях до задоволення потреби, яким пішов суб'єкт і який може як збігатися з усвідомленим інтересом, так і суперечити йому) інтереси¹⁸.

На нашу думку, слушним є погляд Д. Александрова на те, що категорія «інтерес» у суспільно орієнтованих науках нині є метакатегорією¹⁹, і як така має різні інтерпретації в різних галузях наукового знання. При описі інтересів польської національної меншини як однієї з етнонаціональних груп в Україні доцільною, на нашу думку, є суб'єктивна інтерпретація інтересу.

Такий погляд існує в історії світової думки, в радянському суспільствознавстві (Т. Ковалевський, М. Заозеров, Л. Архангельський, В. Бернацький), у поглядах сучасних західних політологів і соціологів, в українській суспільно-політичній думці (Д. Щербина, Л. Антошкіна), він простежується у сучасному західному трактуванні інтересів, зокрема у теоріях груп інтересів.

Інтерес не може розглядатися поза людиною, поза її свідомістю і волею. На це слушно звертали увагу такі дослідники, як М. Заозеров, який вважав, що поза суб'єктом шукати інтерес немає сенсу²⁰, або А. Здравомислов, який, будучи прихильником об'єктивно-суб'єктивного розуміння інтересів, висловлював думку про те, що інтереси не існують самі по собі, поза особами і соціальними групами, які є їх носіями²¹ (див. ще²²). Прийняття суб'єктивного характеру інтересів дозволяє описати інтереси групи так, як вона їх усвідомлює, а саме інтереси викликають суспільно-політичну діяльність групи: думка про те, що суб'єкт діє, керуючись власним інтересом, так, як він його розуміє, простежується від часів Античності донині.

Інтерес, на думку автора, виступає як усвідомлена (вербалізована) потреба, причому простежується вибірковість і множинність інтересів щодо однієї потреби, а інтерес, який спрямований на інший об'єкт, ніж потреба (про що йтиметься нижче), не можна ототожнювати з благом чи вигодою.

Прийняття об'єктивного характеру інтересів відриває інтерес від носія. Така інтерпретація інтересу, як слушно зазначає В. Сіренко, має методологічний недолік – вона ототожнює категорію «виробничі відносини» з категорією «інтерес»; інтерес як об'єктивне явище не є стимулом чи мотивом діяльності людей, у разі об'єктивного трактування категорія «інтерес» великою мірою втрачає можливість пояснювати дії людей.

Об'єктивний підхід до характеру інтересу несе в собі небезпеку підміни опису інтересів описом об'єктивних показників становища суб'єкта. Ці показники встановлює або дослідник, або суб'єкт, що оцінює таке становище, наприклад у випадку польської етнонаціональної групи, органи державної влади України чи Польщі, що здійснюють етнополітичний менеджмент (у першому випадку) або

підтримку польської національної меншини за кордоном (у другому), і вони зводяться до кількості фестивалів, шкіл з польською мовою навчання, відвідин Польщі організованими групами, громадських організацій польської національної меншини тощо. Не варто згадувати про те, що на активність польської меншини як етнопонаціональної групи більшою мірою впливатиме не кількість заходів, а суб'єктивна оцінка факту, наскільки такі заходи задовольняють потребу членів самої групи.

Прийняття суб'єктивного характеру інтересів, проте, не означає відмови від визнання факту, що інтереси пов'язані з об'єктивними факторами. Об'єктивним у феномені інтересу є їх зв'язок з потребами, що можуть існувати незалежно від свідомості людей і які, відповідно, детермінуються умовами існування суб'єкта у системі суспільних відносин. Слушною є думка В. Сіренка про те, що інтерес не можна зрозуміти у відриві від об'єктивних факторів і умов життєдіяльності суб'єкта, а також А. Здравомислова про те, що потреби й інтереси породжуються об'єктивними умовами життя людей²³, але, на відміну від них, автор вважає, що об'єктивне у структурі інтересу не входить.

Варто звернути увагу на факт, що в об'єктивних чинниках, пов'язаних з інтересом, присутній елемент, який ще раз підтверджує доцільність прийняття суб'єктивного характеру інтересу. Ним є суб'єктивна оцінка об'єктивного становища суб'єкта. Так, А. Здравомислов звертає увагу на факт, що в інтересах завжди присутній елемент зіставлення однієї людини з іншою, однієї соціальної групи з іншою, зіставлення життєвого положення; сприйняття ступеня соціальної рівності чи нерівності у суспільстві²⁴. Н. Коноваленко слухно звертає увагу на факт, що однакову соціальну позицію люди різних стилів міркування та життєвої практики можуть сприймати по-різному. Позиція, яка сприймається збоку, подекуди здається вражаюче жахливою та неприйнятною, проте зовсім інакше вона сприймається тим, хто довго в ній пробув, оскільки протягом певного часу комусь вдалося до неї пристосуватися, а деякі члени суспільної групи не в змозі прийняти свою позицію як природну, і з неприйняття займаної позиції виростають дії, спрямовані на руйнування існуючої системи²⁵.

У контексті характеру інтересів варто звернутися до розуміння їх діалектичного характеру. Діалектичність інтересів, їх об'єктивно-суб'єктивний характер можна розуміти як інтегральне явище, що становить єдність, притаманну самій категорії, як це робили засновники марксизму, представники радянського суспільствознавства і частина українських науковців, зокрема В. Сіренко, Л. Радченко, В. Зубов. За даним підходом діалектичний характер категорії інтерпретують таким чином, що об'єктивним є положення суб'єкта, а суб'єктивним – ідеальні моменти (бажання, потяги, мотиви діяльності); об'єктивним є зміст, а суб'єктивною – форма. Якщо інтерес розуміють як зв'язок, залежність, то об'єктивним є те, що цей зв'язок і необхідність задоволення потреби виступають всупереч волі й свідомості суб'єкта, а суб'єктивність полягає у тому, що суб'єкт усвідомлює або інстинктивно відчуває (віدображає у свідомості) необхідність задоволення потреби і шукає шляхів і засобів для цього²⁶.

На думку автора, такий підхід настільки розвиває опис інтересів групи, що це викликає питання про доцільність використання даної категорії взагалі, позбавляє великою мірою категорію її пояснювальних можливостей, певною мірою послаблює розуміння інтересу як мотиву діяльності, як рушійної сили політики. Тому варто прийняти положення про діалектичність інтересів, розуміючи під ним не об'єктивно-суб'єктивний характер інтересу, входження в інтерес об'єктивних і суб'єктивних явищ, а як зв'язок інтересу як суб'єктивного явища з об'єктивними елементами, які його зумовлюють. Тому розкриття проблематики інтересів групи

буде неповним без опису об'єктивних факторів, пов'язаних з інтересами – суспільних відносин, становища людей у суспільстві, суспільного виробництва, але самі ці чинники, як неодноразово було зазначено, у структуру інтересу не входять.

Обгрунтовуючи суб'єктивне розуміння інтересів, розуміння діалектичності інтересів, автор вважає, що навряд чи доцільним є застосування для опису інтересів групи положення про існування двох рядів інтересу (синтетичний підхід), що виступав у радянському суспільствознавстві (Б. Князєв, М. Дьомін, В. Лавриченко та ін.), в сучасній західній соціологічній думці. Це викликане насамперед суто прагматичним мотивом – використання категорії без пояснення, про який інтерес ми говоримо, несе небезпеку позначення одним і тим самим словом різних явищ, а конкретизація категорії – опис декількох рядів інтересів (так, Н. Коноваленко говорить про об'єктивний, усвідомлений, соціальний і реалізований інтереси²⁷).

Важливою проблемою, пов'язаною з характером інтересу, є його усвідомлення. Слід зазначити, що роль усвідомлення у процесі виникнення інтересу вирішується залежно від поглядів на його природу. Прихильники існування інтересу як об'єктивного явища не пов'язували існування інтересів з їх усвідомленням. Так, на думку сучасного українського правознавця О. Вінник, інтереси, що об'єктивно існують, можуть не усвідомлюватися особою через різні чинники: вік, стан здоров'я, необізнаність з предметом інтересу, хибне уявлення про потребу як предмет інтересу²⁸.

Прихильники діалектичного характеру інтересів говорять про варіювання усвідомлення інтересів – від нерозуміння через нечіткі відчуття до яскравого усвідомлення²⁹, про раціональне або неясне, несформоване сприйняття власного соціального стану³⁰. Неусвідомлений інтерес, на думку В. Сіренка, є інтересом у стадії формування, неповним, потенційним, нерозвиненим інтересом, інтересом у неповному об'ємі свого змісту³¹.

Усвідомлення виступало важливим чинником у появі суб'єктивного інтересу в поглядах науковців, що приймали існування двох рядів інтересу. На думку М. Дьоміна, об'єктивний інтерес, що проходить через свідомість людини, стає суб'єктивним інтересом і лише тоді виступає в ролі спонукальної причини людської діяльності³². Н. Коноваленко також звертає увагу на усвідомлений інтерес (уявлення суб'єкта про задоволення потреби), який відрізняється від об'єктивного інтересу (оптимального шляху до задоволення потреби)³³.

На відміну від прихильників об'єктивізму інтересів чи представників діалектичного, об'єктивно-суб'єктивного їх характеру, суб'єктивісти саме з усвідомлення пов'язують виникнення інтересу як такого. Цю точку зору поділяє й автор: про інтерес можна говорити тоді, коли потреба усвідомлюється, вербалізується, що дозволяє вести мову про подальший розвиток інтересу, про процеси, що з інтересами відбуваються, – артикуляцію, трансляцію інтересів тощо. У теоріях групової політики саме момент усвідомлення інтересів спричиняє перехід групи з латентного стану в групу інтересів³⁴. Відмінність між потребою та інтересом у даному контексті полягатиме саме в усвідомленні. Неусвідомленого інтересу, на думку автора, як феномену, що спричиняє діяльність, спрямовану на задоволення потреби, не існує. У цьому місці варто звернути увагу на факт, що ще І. Кант відмежував поняття «необхідність» і «потреба» від інтересу, який має раціональний характер, як діяльність розуму у відповідь на збудник³⁵.

Проте у поглядах науковців, який приймають інше, ніж суб'єктивістське трактування інтересу, і, відповідно, відводять усвідомленню інше місце, ніж представники суб'єктивного трактування інтересів, є чимало думок, які варто взяти до уваги. Доцільно погодитися з тим, що одна й та сама потреба може усвідомлюва-

тися по-різному (це явище інколи називають неправильно усвідомленим інтересом) і це дозволяє вести мову про різні інтереси, викликані тією самою потребою. Варто звернути увагу на дію в ім'я чужих інтересів, причому дія в ім'я чужих інтересів базується на якійсь стороні власних інтересів, саме це дозволяє зрозуміти механізм звернення інтересу проти самого себе, механізм помилкової дії³⁶. Прихильники діалектичного підходу, звертаючи увагу на множинність інтересів і їх суперечливість, пов'язували цей феномен не тільки з суперечностями, викликаними явищами зі сфери суспільної психології (почуття, бажання, настрої, емоції) і зі сфери ідеології (цілі, ідеї, принципи), але й з суперечностями в об'єктивній стороні інтересу, суперечностями у положенні суб'єкта³⁷.

Проте вибірковість і множинність інтересів, пов'язана з особливостями їх усвідомлення, має певні обмеження – варто погодитися з думкою Р. Белоусова про те, що інтереси є рухливими, але ця рухливість обмежується системою об'єктивних потреб³⁸.

У контексті розгляду характеру інтересу варто звернути увагу на факт, що у поглядах деяких науковців виступає зв'язок категорії «інтерес» з категорією «можливість» – такої думки дотримуються В. Степанян, В. Сіренко, Л. Радченко та ін. На думку В. Степаняна, про сформованість інтересу можна говорити лише у тому разі, коли, крім потреб суб'єкта в навколишній дійсності, виникають об'єктивні можливості їх задоволення³⁹. В. Сіренко і Л. Радченко у структуру інтересу включають, крім всього іншого, можливість задоволення потреб, що передбачає наявність способів і засобів їх задоволення⁴⁰, причому В. Сіренко з можливостями пов'язує явище множинності інтересів, говорячи про реальні, формальні й абстрактні можливості, які зумовлюють наявність відповідних інтересів, що викликає труднощі у виявленні інтересів суб'єкта⁴¹.

Інтереси спричиняють діяльність, спрямовану на їх реалізацію, яка має соціальний характер, оскільки окремий суб'єкт не може задовольнити потреби, не звертаючись до іншого⁴². На реалізацію інтересів і задоволення потреб у процесі діяльності звертають увагу представники всіх напрямів трактування інтересів, причому, як слушно зауважив В. Сіренко, реалізація інтересів має певний арсенал можливих дій, які детермінуються факторами, що не належать до сфери задоволення потреб: ці фактори можуть знаходитися і у самому суб'єкті, і за його межами, і в цих умовах суб'єкт може приймати різні рішення згідно зі своїми міркуваннями і конкретними обставинами⁴³, а Н. Коноваленко звертає увагу також на те, що шлях, яким пішов суб'єкт для задоволення інтересу, може відрізнятись і від усвідомленого (тобто суб'єктивного) інтересу, і від об'єктивного інтересу (оптимального шляху до задоволення потреби)⁴⁴.

Погоджуючись з твердженням про реалізацію інтересів (і, відповідно, задоволення потреб) у процесі діяльності, про вибір різних її варіантів, автор лише частково поділяє думку про зв'язок інтересів з категорією «можливість», а саме з тим, що інтерес передбачає наявність можливості його реалізації, адже діяльність передбачає зміну соціального середовища на таке, в якому такий інтерес може бути реалізовано, діяльність у процесі реалізації інтересу спрямована саме на те, щоб таку можливість створити.

Отже, інтереси в суспільно-політичній думці трактують і як об'єктивне, і як суб'єктивне, і як діалектичне, об'єктивно-суб'єктивне явище. Не заперечуючи переваг інших інтерпретацій інтересів, автор у процесі опису групових інтересів польської національної меншини трактує їх як суб'єктивне явище, поділяючи точку зору, згідно з якою інтереси не виступають поза своїми носіями. Інтерес формується на основі потреби, але наявність потреби ще не означає виникнення інтересу, оскільки має відбутися процес її усвідомлення, причому діє вибірковість

і множинність інтересів щодо однієї і тієї самої потреби, зумовленої різними чинниками. Інтерес спрямований на ті соціальні чи політичні інститути, відносини у суспільстві, від яких залежить отримання блага, що задовольняє потреби суб'єкта, тому інтерес не можна ототожнювати з благом чи вигодою.

Інтерес як суб'єктивне явище пов'язаний з об'єктивними чинниками, такими як потреби, що можуть існувати незалежно від свідомості, умовами існування суб'єкта у системі суспільних відносин, але самі вони у структуру інтересу не входять. Характер взаємозв'язку і взаємовпливу інтересів і потреб дозволяє говорити про діалектичний характер цього взаємозв'язку, що має знайти своє місце при описі інтересів.

Інтерес має раціональний характер і, на відміну від потреб, притаманний лише людині, а усвідомлення є процесом, що перетворює потребу в інтерес, який може реалізовуватися різними шляхами у процесі діяльності, що має соціальний характер.

Зрозуміло, що авторська інтерпретація характеру категорії, пропозиції такого, а не іншого розуміння співвідношення інтересів і потреб, інтересів і можливостей, можуть бути верифіковані у процесі опису інтересів польської групи в Україні, й тому розглянуті положення слід сприймати як спробу побудови методологічних настанов, без яких не можна здійснити опису явищ і процесів суспільно-політичного життя.

1. Радченко Л.М. Політичні інтереси: об'єктивно-суб'єктивна детермінація і механізми реалізації: Дис. ... канд. політ. наук. – К., 2009. – 192 с. 2. Семченко О. В. Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні: Дис. ... канд. політ. наук. – Донецьк, 2007. – 234 с. 3. Коляса О.Я. Політичний інтерес як спосіб раціоналізації суспільних відносин: Дис. ... канд. політ. наук. – Львів, 2007. – 168 с. 4. Сіренко В.Ф. Інтереси і влада: Монографія. – К.: Оріяни, 2006. – 536 с. 5. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: Дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2004. – 631 с. 6. Тарасов О.Ю. Політологія: Конспект лекцій. – Львів, 1992. – С. 13-16. 7. Александров Д.В. Категорія «інтерес» як об'єкт протосоціологічної і соціологічної рефлексії: Дис. ... канд. соц. наук. – К., 2009. – С. 117-118. 8. Щербина Д.В. Закономірності формування і реалізації економічних інтересів: Дис. ... канд. екон. наук. – Донецьк, 2006. – С. 21. 9. Сіренко В.Ф. Цит. праця. – С. 34-37. 10. Там само. – С. 13-14, 21. 11. Зубов В.О. Підприємницький інтерес: соціально-філософський аналіз: Дис. ... канд. філ. наук. – Запоріжжя, 2004. – С. 42. 12. Радченко Л.М. Цит. праця. – С. 43-44. 13. Там само. – С. 52. 14. Антошкіна Л.І. Вища освіта в системі суспільних інтересів: Монографія. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – С. 75, 80-81. 15. Щербина Д.В. Цит. праця. – С. 15-21. 16. Вінник О.М. Цит. праця. – С. 14, 38. 17. Там само. – С. 32-33. 18. Коноваленко Н.В. Потреби та інтереси громадянина України як складова державотворчих процесів сучасного суспільства: Дис. ... канд. філос. наук. – К., 2007. – С. 57-58. 19. Александров Д.В. Цит. праця. – С. 18-19, 127. 20. Заозеров М.И. О диалектике развития советского социалистического общества. – М.: Госполитиздат, 1962. – С. 3. 21. Здравомислов А.Г. Потребности, интересы, ценности: Монография. – М.: Политиздат, 1986. – С. 74-75. 22. Зубов В.О. Цит. праця. – С. 42. 23. Здравомислов А.Г. Цит. праця. – С. 90. 24. Там само. – С. 75, 91-92. 25. Коноваленко Н.В. Цит. праця. – С. 64. 26. Сіренко В.Ф. Цит. праця. – С. 34-37. 27. Коноваленко Н.В. Цит. праця. – С. 57-58. 28. Вінник О.М. Цит. праця. – С. 35. 29. Радченко Л.М. Цит. праця. – С. – 19-20. 30. Здравомислов А.Г. Цит. праця. – С. 88. 31. Сіренко В.Ф. Цит. праця. – С. 37-38. 32. Демин М.В. Природа деятельности. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 146. 33. Коноваленко Н.В. Цит. праця. – С. 57-58. 34. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта [Электронный ресурс] // Социс (Социологические исследования). – 1994. – № 5 (28). – С. 142-147. – Режим доступа: <http://www.ecsoc>

man. edu.ru/images/ pubs/2005/03/16/0000205960/ 019_darendorf.pdf. – С. 142. **35.** Кант *И.* Сочинения: В 6 т. – М.: Мысль, 1963. – Т. 4. – 1965. – С. 306. **36.** Здравомислов *А.Г.* Цит. праця. – С. 89. **37.** Там само. – С. 89. **38.** Белоусов *Р. А.* План, интересы, активность трудящихся. – М.: Экономика, 1974. – С. 33-37. **39.** Степанян *В. В.* Выражение интересов общества и личности в социалистическом праве (механизмы: структура, функционирование) / Отв. ред. А.С. Пиголкин. – Ереван: Изд-во АН АрмССР, 1983. – С. 36-37. **40.** Сіренко *В.Ф.* Цит. праця. – С. 34-37; Радченко *Л.М.* Цит. праця. – С. 52. **41.** Сіренко *В.Ф.* Цит. праця. – С. 21, 31. **42.** Там само. – С. 28. **43.** Там само. – С. 21; Муляр *В.І.* Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз): Монографія. – Житомир: ЖІТІ. – 1997. – С. 147, 149. **44.** Коноваленко *Н.В.* Цит. праця. – С. 57-58.